

УДК 336. 226

Єніна А.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри оподаткування
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

ПОРУШЕННЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЯК ЗАГРОЗА РЕГІОНАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

VIOLATION OF THE TAX LEGISLATION AS A THREAT TO REGIONAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто потенційні загрози соціально-економічного розвитку регіонів України у сфері оподаткування. Проаналізовано фінансову стабільність регіонів держави з позиції порушень податкового законодавства, завдяки чому проведена кластеризація регіонів. Проаналізовано кількість проведених податкових перевірок та донарахувань грошових коштів до бюджету за результатами цих перевірок. Надано рекомендації із запобігання порушенням податкового законодавства з метою зменшення загроз регіональному розвитку.

Ключові слова: податкова система, порушення податкового законодавства, ухилення від сплати податків, регіональний розвиток, податкові перевірки.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены потенциальные угрозы социально-экономическому развитию регионов Украины в сфере налогообложения. Проанализирована финансовая стабильность регионов страны с точки зрения нарушений налогового законодательства, благодаря чему проведена кластеризация регионов. Проанализировано количество проведенных налоговых проверок и доначислений денежных средств в бюджет по результатам этих проверок. Даны рекомендации по предотвращению нарушений налогового законодательства с целью уменьшения угроз региональному развитию.

Ключевые слова: налоговая система, нарушения налогового законодательства, уклонение от уплаты налогов, региональное развитие, налоговые проверки.

ANNOTATION

In the article potential threats of social and economic development of regions of Ukraine in the sphere of taxation are considered. The financial stability of the regions of the country is analyzed from the point of view of violations of the tax legislation, thanks to which the clustering of the regions has been carried out. The number of tax inspections and additional payments of funds to the budget based on the results of these inspections has been analyzed. Recommendations are given to prevent violations of tax legislation in order to reduce threats to regional development.

Key words: tax system, violations of tax laws, tax evasion, regional development, tax inspections.

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток регіонів України значною мірою залежить від напрямів бюджетної та податкової політики, які проводить держава, а саме від інструментів та важелів підтримки. Від фінансової стабільності регіонів залежить удосконалення не тільки фінансового простору країни, а й її макроекономічної ситуації загалом. Відповідна система заходів, як і всі інші аспекти податкової політики, повинна орієнтуватися на загальнодержавні інтереси і враховувати природні, економічні, соціальні та екологічні особливості розвитку регіонів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Натепер існує низка невирішених проблем щодо забезпечення регіонального розвитку в контексті фінансової самодостатності, мотивованості органів місцевого самоврядування щодо підвищення ефективності використання податкового потенціалу території, розширення їх прав у контексті вирішення економічних питань, фінансового забезпечення повноважень тощо.

Отже, розробляючи заходи реалізації бюджетної та податкової політики, держава має враховувати особливості регіонального розвитку, а саме ті показники розвитку регіону, завдяки яким можна дійти висновків щодо його економічного потенціалу та самостійності.

Ефективний регіональний розвиток може бути забезпечено за умови розмежування повноважень і відповідальності між регіонами та центром, а також між внутрішньорегіональними рівнями влади.

Податкова політика повинна бути спрямована на вирівнювання економічних умов розвитку регіонів не за рахунок надання додаткових фінансових трансфертів, а шляхом надання їм можливості самостійно організувати та використовувати наявний економічний, у тому числі податковий потенціал.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною особливістю регіональної податкової політики є те, що вона об'єднує як загальнодержавні важелі обґрунтованого оподаткування регіонів, так і діяльність органів місцевого самоврядування щодо встановлення та стягнення податків з метою забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону на засадах його соціально-економічного зростання. Така політика передбачає діяльність місцевих органів влади у сфері оподаткування шляхом встановлення місцевих податків і зборів, обліку їх платників, об'єктів, пільг, термінів сплати і механізму оподаткування, а також контроль за своєчасністю перерахування коштів у державний та місцеві бюджети з урахуванням інтересів самих регіонів.

Питання управління розвитком регіонів займає ключове місце у системі регіональної політики України. У цьому контексті регіо-

нальна політика тісно пов'язана з іншими сферами державної політики, що реалізуються на різних рівнях територіальної організації влади.

Роль держави щодо забезпечення розвитку регіонів у сучасному світі не обмежується лише регуляторними функціями, такими як стимулювання економічного зростання, раціонального використання трудового потенціалу, забезпечення прогресивних зрушень у галузевій і територіальній системах, підтримання експорту продукції та послуг.

Головною метою державного управління регіональним розвитком стає забезпечення економічної і соціальної стабільності, гармонізація майнових відносин, демократизація управління.

Саме тому підтримуємо думку Т. Єфименко щодо класифікації методів податкового регулювання на законодавчі, адміністративні та економічні [1].

Законодавчі методи передбачають прийняття нормативно-правових актів, а також вироблення механізму їх реалізації та контролю. Застосування цих методів передбачає встановлення загальних, обов'язкових для виконання правил поведінки усіх економічних суб'єктів.

Застосування економічних методів податкового регулювання передбачає опосередковане втручання з боку суб'єктів регулювання через створення певного економічного середовища.

Адміністративні методи податкового регулювання базуються на принципах державного контролю за дотриманням принципів податкової поведінки. Вони охоплюють санкції за порушення податкового законодавства та нецільове використання бюджетних коштів.

Однією з найвагоміших проблем ефективного соціально-економічного розвитку регіонів і держави загалом є недоотримання державним та місцевими бюджетами та цільовими фондами значних обсягів грошових коштів через ухилення від сплати податків та використання схем мінімізації податкових платежів. Ця ситуація негативно впливає на розвиток регіонів та склалась із причини низької ефективності протидії схемам мінімізації, через нездатність підвищити продуктивність податку за рахунок перекриття схем мінімізації та ухилення від сплати податків. Тому держава втрачає значний обсяг фінансових ресурсів. За розрахунками спеціалістів, лише від мінімізації та ухилення від сплати ПДВ бюджет втрачає 26% цього податку від його потенційно можливого надходження [2, с. 10; 3, с. 142; 4, с. 8].

Із цієї причини доцільним вважається розглянути правопорушення у сфері оподаткування та розробити рекомендації щодо запобігання ухиленню від сплати податків регіональними органами Державної фіскальної служби, на які покладено обов'язки щодо здійснення контролю за правильністю нарахування та сплати податків до державного та місцевих бюджетів.

Варто зауважити, що найчастіше ці діяння виконуються за рахунок застосування схем ухилення від сплати податків, а саме використовуються пільги з оподаткування, які надаються місцевими органами влади, а отже, безпосередньо впливають на рівень оподаткування того чи іншого регіону, в якому таких пільг найбільше.

Однак не всі платники податків використовують незаконні методи, більшість підприємств намагаються знижувати (мінімізувати, уникати) податки в межах законодавчого поля. Взагалі поведінка підприємств у сфері оподаткування залежить насамперед від обраної керівництвом політики, а отже, і процес управління оподаткуванням залежить від неї.

Спеціалістами управління податкового контролю юридичних осіб [5] за останні 6 місяців 2016 р. за результатами проведених документальних перевірок по Україні встановлено понад 80 схем мінімізації податкових зобов'язань. За даними ДФС найбільш розповсюдженими схемами зменшення (мінімізації, уникнення) податків є використання кредитних договорів (складених із банківськими та іншими фінансовими установами) та віднесення відсотків за їх використання до валових витрат за наявності у підприємства власних обігових коштів, дебіторська заборгованість за відсутності позовної роботи або надання фінансової допомоги пов'язаним особам; використання пов'язаних осіб, низької торгової націнки, договорів комісії і віднесення відсотків (комісійних винагороджень) за їх використання до валових витрат; придбання товарів, послуг у приватних підприємців – платників єдиного податку та ін.

За класифікацією ДФС України схеми ухилення від сплати податків прийнято поділяти на два типи.

До першого типу належать схеми, в основі яких є прогалини в законодавстві, або засновані на використанні різних систем оподаткування, які застосовуються у національному законодавстві, із різним фіскальним навантаженням. Головна характеристика схем першої категорії – перенесення об'єкта оподаткування на інших суб'єктів, у господарській діяльності яких використовується більш сприятливий режим оподаткування [6; 7].

До другого типу належать схеми ухилення від сплати податкових зобов'язань, пов'язаних із прямим порушенням законодавства: ухилення від оподаткування за рахунок фальсифікації документів, невідображення у податкових деклараціях податкових зобов'язань, використання «фіктивних» юридичних або фізичних осіб [8, с. 124].

Окрім того, науковці виділяють такі види ухилення від оподаткування [9], як приховування доходів; завищення витрат; оформлення фіктивних документів; оформлення поставок обладнання та продукції через фіктивні фірми; незаконне використання пільг; використання кредитних рахунків банків для несплати подат-

ків; відображення недостовірної інформації у податковій звітності.

У складних економічних умовах за існування безлічі причин ухилення від оподаткування дедалі більшого значення в регіональному українському економічному просторі набуває проблема протидії, виявлення та боротьби з податковими правопорушеннями. Тому доцільним є визначення регіонального рівня податкових правопорушень, що дасть змогу виявити регіони, які становлять найбільшу економічну небезпеку. Вказаний показник визначимо за допомогою кластерного аналізу, який являє собою багатомірну статистичну процедуру, що виконує збір даних, які містять інформацію про вибірку об'єктів, а потім упорядкуємо об'єкти в порівняно однорідні групи.

У цьому дослідженні розбиття на кластери здійснено за такими критеріями (показники 2016 р), як:

X1 – упереджено неправомірно заявлених до відшкодування з бюджету сум ПДВ, млн. грн.;

X2 – вилучено з незаконного обігу ТМЦ, млн. грн.;

X3 – донараховано узгоджених податкових зобов'язань в результаті податкових перевірок, млн. грн.;

X4 – внесено до ЄРДР кримінальних правопорушень за ухилення від сплати податків, шт.

Вихідні дані сформовані на основі річних звітів податкових органів всіх областей (табл. 1).

Для розрахунків використаємо метод Уорда, оскільки він дає змогу виділити компактні і чіткі кластери. Результати класифікації представимо у вигляді дендрограми (рис. 1).

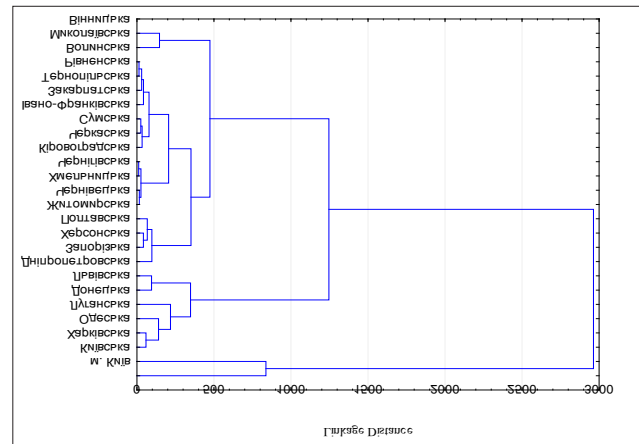


Рис. 1. Вид дендрограми

Вибір кількості кластерів було здійснено за допомогою інструментів програми «Статистика» та виявлено, що за рівнем ухилення від оподаткування доцільно розділити регіони на 6 кластерів.

Аналізуючи порядок слідування регіонів зверху вниз надендрограмі (рис. 1), помітимо, що: 1-й кластер – Вінницька та Миколаївська області;

Таблиця 1

Вихідні дані для проведення кластерного аналізу

Області	Змінні			
	X1	X2	X3	X4
Вінницька	5,32	6,90	34,00	199,00
Волинська	4,70	16,20	22,70	99,00
Дніпропетровська	119,60	9,50	336,70	84,00
Донецька	63,30	27,70	363,30	258,00
Житомирська	9,60	2,10	167,40	32,00
Закарпатська	6,40	27,80	42,98	127,00
Запорізька	11,50	26,40	119,80	132,00
Івано-Франківська	12,00	12,10	35,10	64,00
Київська	33,40	87,10	1186,00	71,00
Кіровоградська	6,20	1,10	46,60	31,00
Луганська	6,00	21,00	235,70	146,00
Львівська	38,30	34,30	326,30	43,00
Миколаївська	12,00	15,70	63,90	342,00
Одеська	80,10	33,10	200,80	245,00
Полтавська	10,40	20,60	104,00	74,00
Рівненська	3,90	15,70	33,70	91,00
Сумська	2,60	28,30	51,80	68,00
Тернопільська	6,50	0,70	42,30	110,00
Харківська	32,21	12,50	174,80	235,00
Херсонська	10,80	24,40	143,80	61,00
Хмельницька	12,90	5,30	25,80	30,00
Черкаська	7,30	17,80	64,50	87,00
Чернівецька	1,90	9,30	22,60	40,00
Чернігівська	8,50	5,30	37,20	36,00
м. Київ	12,70	183,00	926,30	861,00

2-й кластер – Волинська, Рівненська, Тернопільська, Закарпатська, Івано-Франківська, Сумська, Черкаська;

3-й кластер – Кіровоградська, Чернігівська, Хмельницька, Чернівецька;

4-й кластер – Житомирська, Полтавська, Херсонська, Запорізька;

5-й кластер – Дніпропетровська, Львівська, Донецька, Луганська, Одеська, Харківська;

6-й кластер – Київська, м. Київ.

Для порівняння регіонального рівня ухилення від оподаткування визначимо середні значення показників у кластерах (рис. 2).

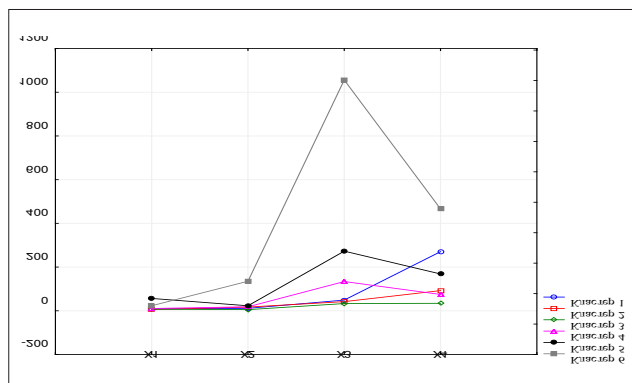


Рис. 2. Графік середніх значень показників у кластерах, отриманих методом Уорда

Таким чином, перший кластер знаходиться на другому місці за кількістю податкових злочинів, внесених до ЄРДР, та характеризується порівняно низькими значеннями за іншими параметрами (третє місце з кінця). До складу першого кластеру ввійшли Вінницька та Миколаївська області.

Другий кластер знаходиться на четвертому місці за кількості податкових злочинів, внесених до ЄРДР, та характеризується найнижчими після третього кластеру значеннями по інших параметрах. До складу другого кластеру ввійшли Волинська, Рівненська, Тернопільська, Закарпатська, Івано-Франківська, Сумська, Черкаська області.

Третій кластер характеризується найнижчими значеннями за всіма показниками. До складу третього кластеру ввійшли Кіровоградська, Чернігівська, Хмельницька, Чернівецька області.

Четвертий кластер характеризується порівняно високим розміром (третє місце) донарахованих узгоджених податкових зобов'язань у результаті податкових перевірок та знаходиться на п'ятому місці за кількістю податкових злочинів, внесених до ЄРДР. До складу четвертого кластеру ввійшли Житомирська, Полтавська, Херсонська, Запорізька області.

П'ятий кластер є лідером за розміром незаконно заявлених до відшкодування сум ПДВ та

Таблиця 2
Кількість проведених податкових перевірок та донарахованих грошових зобов'язань, 2016 р.

Регіон	Кількість перевірок, результати яких узгоджено		Сума донарахованих грошових зобов'язань, яка підлягає погашенню, тис. грн.	
	планових	позапланових	по планових перевірках	по позапланових перевірках
Вінницька	166	683	22635	44 095
Волинська	70	677	93 452	215 165
Дніпропетровська	539	2395	163 307	165 235
Донецька	285	458	107781	96 451
Житомирська	117	478	27 085	27 527
Закарпатська	82	424	18 054	12 181
Запорізька	201	711	49 020	31 457
Івано-Франківська	93	702	35 630	32 743
Київська	167	999	145 383	182 965
Кіровоградська	88	484	22 106	72 707
Луганська	36	553	7994	33 989
Львівська	323	1972	78 574	71 988
Миколаївська	88	734	26 414	49 816
Одеська	222	1933	104 468	149 169
Полтавська	185	1337	231 797	153 376
Рівненська	113	626	15 020	47 118
Сумська	146	554	36 002	25 109
Тернопільська	84	591	20 975	41 307
Харківська	464	2223	83 8301	628 953
Херсонська	142	713	38 003	103 579
Хмельницька	160	784	57 630	46 524
Черкаська	99	810	22 426	120 720
Чернівецька	72	443	25 803	80 268
Чернігівська	117	894	21 986	34 093

характеризується порівняно високим розміром (друге місце) донарахованих узгоджених податкових зобов'язань у результаті податкових перевірок та (третє місце) податкових злочинів, внесених до ЄРДР, проте досить низьким розміром вилучених із незаконного обігу ТМЦ. До складу п'ятого кластеру ввійшли Дніпропетровська, Львівська, Донецька, Луганська, Одеська, Харківська області.

Шостий кластер є лідером і характеризується великим розміром вилучених із незаконного обігу ТМЦ, донарахованих узгоджених податкових зобов'язань у результаті перевірок та кількості внесених до ЄРДР кримінальних правопорушень у сфері оподаткування, проте досить низьким розміром незаконно заявлених до відшкодування сум ПДВ. До складу шостого кластеру ввійшли Київська область та м. Київ.

Таким чином, використання кластерного аналізу дало змогу виділити шість груп областей, схожих за критеріями податкових правопорушень, та виділити найбільш криміногенний у розрізі податкових відносин кластер, до якого ввійшли Київська область та м. Київ, та найменш криміногенний, який характеризується найнижчими значеннями за всіма показниками – 3-й кластер (Кіровоградська, Чернігівська, Хмельницька, Чернівецька області).

Отже, саме в найбільш криміногенних регіонах територіальним податковим органам необхідно найбільше уваги приділяти контролю за правильністю нарахування та сплати податків, а також приділяти увагу заходам запобігання податковим правопорушенням та ухиленню від сплати податків.

Також були проаналізовані результати контрольної діяльності регіональних податкових органів (табл. 2), тобто кількість проведених перевірок (планових та позапланових) та суми донарахованих грошових зобов'язань по кожному регіону.

За результатами даних табл. 2 для наглядного представлення було побудовано гістограми (рис. 3 та 4).

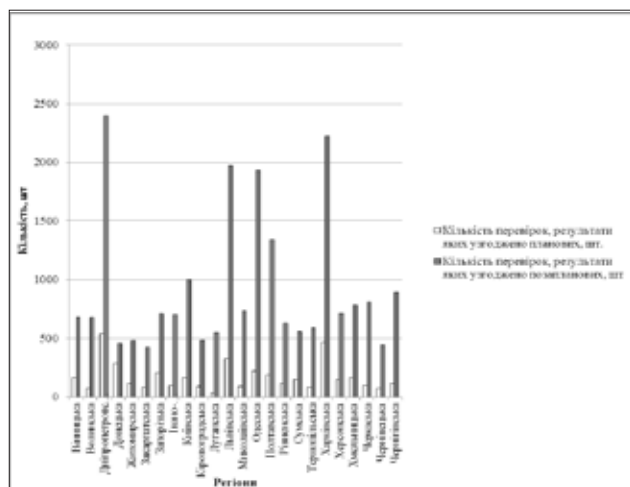


Рис. 3. Кількість планових та позапланових перевірок

За даними рис. 3 можна дійти висновку, що найбільшу кількість позапланових перевірок у 2016 р. було проведено у Дніпропетровському, Харківському, Львівському, Одеському та Полтавському регіонах, тоді як найменша кількість позапланових перевірок проводилась у Закарпатському, Чернівецькому, Донецькому та Житомирському регіонах.

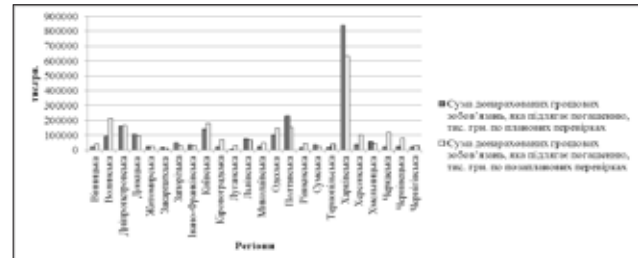


Рис. 4. Донараховані грошові зобов'язання, які підлягають погашенню за результатами перевірок

Рис. 4 демонструє, що найбільші суми донарахованих грошових зобов'язань за результатами позапланових перевірок спостерігались у Харківському, Волинському, Київському та Дніпропетровському регіонах. Отже, саме в зазначених регіонах за результатами позапланових перевірок було виявлено найбільше порушень податкового законодавства.

Таким чином, у здійсненні заходів податкового контролю в регіонах із найбільшою кількістю правопорушень податкового законодавства територіальним податковим органам варто не лише приділяти увагу контролю правильності нарахування та сплати податків, а й застосовувати певні методи запобігання ухиленню від сплати податків та порушенню податкового законодавства.

У процесі дослідження автори ознайомилися з матеріалами податкових перевірок підприємств, що дало можливість виділити схеми, які використовуються для ухилення від сплати податків.

Ці схеми можна розділити на дві групи:

1) «прості» схеми, такі, реалізація яких не вимагає цілеспрямованих витрат, а також оформлення спеціальних документів або договорів і створення яких-небудь схем. Як правило ухилення відбувається шляхом маніпулювання з бухгалтерською звітністю;

2) «складні» схеми, що вимагають для їх реалізації матеріальних витрат, наприклад, по їх обслуговуванню, складання спеціальних документів, договорів, за допомогою яких реальні правовідносини замінюються іншими, що спричиняє часткове або повне запобігання сплаті податків і зборів (заміна заробітної плати страхуванням життя працівників та ін.). До цієї групи належать також схеми зміни податкової юрисдикції, тобто використання офшорних зон.

З метою забезпечення наповнення доходної частини державного та регіональних бюджетів постає питання поліпшення процесів запобі-

гання ухиленню від сплати податків, що передбачає постійний контроль за своєчасністю та повнотою їх сплати суб'єктами господарювання. Основним джерелом наповнення бюджету повинна стати добровільна сплата, а основною функцією регіональних органів ДФС – контроль цього процесу.

Відносини між регіональними органами ДФС та платниками податків мають розвиватися у напрямі налагодження партнерства та зменшення втручання у господарську діяльність останніх. При цьому організація роботи територіальних податкових органів повинна ґрунтуватися на таких принципах, як:

- неупереджене ставлення до платників податків та забезпечення максимального рівня сервісу під час їх обслуговування;
- максимальна автоматизація процесів адміністрування податків;
- орієнтація податкового аудиту на «ризикових» платників податків;
- застосування адекватних заходів до суб'єктів господарювання і тих, що ухиляються від сплати податків.

Територіальні органи ДФС повинні забезпечити:

- своєчасність реагування на податкову поведінку платника податків;
- єдиний підхід до платників податків з однаковою податковою поведінкою.

Для забезпечення зазначеного регіональним органам ДФС необхідно розподілити платників податків за категоріями уваги, цей розподіл повинен ґрунтуватися на типології податкової поведінки суб'єктів господарювання.

Разом із тим, сьогодні відсутні перевірені методики, що дають змогу виявити тип податкової поведінки підприємств. Як правило, у практиці податкових перевірок застосовуються методи, які можна поділити на три групи:

1) негласні методи. У цьому разі інформація про правопорушення, що готується або вже зроблено, надходить у результаті оперативно-розшукової діяльності компетентних органів. У разі вірогідності вона може і має бути причиною виїзної податкової перевірки. За належного процесуального оформлення вона може бути підставою для початку фінансового розслідування. Цей підхід ми розглядати не будемо;

2) фінансово-аналітичні методи. Сутність полягає у виявленні порушень у податковій сфері через дослідження динаміки певних фінансових показників, доповненої вивченням інформації від органів, що здійснюють реєстрацію угод і прав на нерухоме майно і автотранспорт. Наявність ознак реалізації вже розпочатої схеми або здійсненої можна встановити за загальним погіршенням фінансового стану за наявності певної динаміки спеціальних фінансових показників;

3) логічний дедуктивний метод і моделювання. Найбільш загальний метод виявлення порушень у податковій сфері. Суть його поля-

гає в тому, що якщо підприємства перебувають в однакових економічних і інформаційних умовах, а бухгалтери застосовують ті ж самі методи і прийоми нарахувань, то доцільно сформулювати модель платника податків. Різкі відхилення параметрів аналізованого підприємства від «усередненого портрета» (еталонної структури і розмірів податкових платежів) можуть і повинні давати привід для перевірки причин цих відхилень. Цей метод дає змогу виявити «ненормальну» поведінку окремих платників податків, при цьому існують певні загальні для всіх підприємств індикатори, які дають змогу стверджувати, що підприємство потенційно може ухилятися від сплати податків. При цьому ці індикатори дадуть змогу не тільки стверджувати, що підприємство ухиляється від сплати податків, а й визначити, яка саме схема при цьому застосовується [10, с. 297].

Загалом можна констатувати, що податкова поведінка підприємств заснована на різних способах мінімізації податкової бази. При цьому варто виділити основні моделі негативної податкової поведінки, такі як:

1) правильне вирахування податків, що підлягають сплаті, з використанням офшорних схем;

2) приховування (повне або часткове) елементів оподаткованої бази;

3) відсутність (повна або часткова) оподаткованої бази (наприклад, відсутність прибутку у підприємства).

При цьому спроби посилення контролю і виявлення схованих результатів діяльності (доходів, прибутку) приводять до збільшення штатів податкових органів, невиправданого ускладнення бухгалтерського обліку й інших наслідків без якого-небудь істотного зниження масштабів ухилення від сплати податків, з одного боку, а з іншого – до не менш небезпечного для держави відходу частини підприємств до тіньової економіки.

Висновки. На підставі проведеного аналізу недоотримання бюджетами регіонів грошових коштів через порушення податкового законодавства з позиції загрози розвитку регіонів України можна дійти таких висновків. Зміцнення позицій регіону має базуватися на формуванні самодостатності, в тому числі фінансової і податкової. Умовами досяжності цих цілей, безумовно, є підвищення ефективності оподаткування та запобігання ухиленню від оподаткування за допомогою взаємодії платників податків із регіональними податковими органами, що неможливо без вирішення проблеми відкритості інформації про діяльність підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Єфименко Т.І. Податки в інституційній системі сучасної економіки / Т.І. Єфименко. – НАН України, Інститут економіки та прогнозування. – К., 2011 – 649 с.

2. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010–2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президентіві України. – 87 с.
3. Молдован О.О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ: монографія / О.О. Молдован. – К. : НІСД, 2011. – 380 с.
4. Пріоритети реформування податкової політики України: як перейти від фіскалізму до стимулювання ділової активності: аналіт. доп. / [О.О. Молдован, О.В. Шевченко, О.О. Єгорова; за заг. ред.: Я.А. Жаліло]. – Нац. ін-т стратег. дослідж. – К.: НІСД, 2010. – 80 с.
5. Крымские налоговики выявили более 80 схем уклонения от уплаты налогов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://crimea.comments.ua/news/2011/07/22/175612.html>.
6. Соколовский Л.Е. Подоходный налог и экономическое поведение. / Л.Е. Соколовский // Экономика и математические методы. – М.: Просвещение, 1989. – Т. 15, вып. 4. – С. 623–632.
7. Экономический анализ: ситуации, тесты, примеры, задачи, выбор оптимальных решений, финансовое прогнозирование / под ред. М.И. Баканова, А.Д. Шеремета. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 656 с.
8. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів: монографія / В.Л. Андрущенко. – Львів: Каменярь, 2000. – 180 с.
9. Ухилення від сплати податків. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vuzlib.net/pod_s_/13.htm.
10. Азаров М.Я. Все про податки: довідник / М.Я. Азаров, В.Д. Кольга, В.А. Онищенко. – К. : Експерт-Про, 2000. – 490 с.